

Τίτλος:
*ΠΟΣΕΣ ΛΕΞΕΙΣ;
ΕΝΑ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟ ΜΕΤΑ-ΡΕΠΟΡΤΑΖ 1995-2016*

Συγγραφέας: Όλγα Σελλά

© Όλγα Σελλά, Εκδόσεις Στερέωμα Α.Ε., 2020

Για την ελληνική γλώσσα σε όλον τον κόσμο

Απαγορεύεται η αναδημοσίευση και γενικά η αναπαραγωγή του παρόντος έργου συνολικά ή τμηματικά με οποιονδήποτε τρόπο ή μέσον χωρίς γραπτή άδεια του εκδότη.

ΣΕΙΡΑ: ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ

ISBN: 978-960-8061-89-7

Εκδόσεις ΣΤΕΡΕΩΜΑ Α.Ε. / ΣΙΟΛΑ-ΑΛΕΞΙΟΥ

Κομνηνών 24, Αθήνα 11472

Τηλ. 210-6426393

Fax 210-6459312

E-mail: info@stereoma-sa.gr

<http://www.stereoma-sa.gr>

Facebook: Εκδόσεις Στερέωμα

ΟΛΓΑ ΣΕΛΛΑ

ΠΟΣΕΣ ΛΕΞΕΙΣ;

Ένα πολιτιστικό μετα-ρεπορτάζ

1995-2016

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΣΤΕΡΕΩΜΑ

Στην Αντελίνα
και στη γενιά της

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ζωές από μελάνι

13

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η δημιουργία ενός μετα-ρεπορτάζ

19

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

«Έλλάδος φθόγγον χέοντα...»

25

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

«Βγήκε το νέο φεγγάρι στην Αλεξάνδρεια
κρατώντας το παλιό στην αγκαλιά του...»

41

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Το δείλι του 20ού αιώνα ή σαν τον «τρελό λαγό»

63

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

Η «Αργοναυτική εκστρατεία»
και ο πατέρας του Χατζηπαναγή

83

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

«... αι Αθήναι ανακαινιζόμεναι,
αι Αθήναι σφουγγαριζόμεναι...»

99

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6

«Διαβάζουμε στον ουρανό
τον ερχομό μιας θύελλας...»

117

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7

Περπατώντας σε γυάλινο δάπεδο

131

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8

«Και τι να πω, και τι να πω για κείνη τη μέρα...»

149

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 9

«...σημαίνει, σήμανε η παύση των πληρωμών»

169

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 10

«Όμως γιατί αυτός ο κόμπος εδώ στο στήθος...»

191

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Από τότε και μετά...

207

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ

213

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

ΖΩΕΣ ΑΠΟ ΜΕΛΑΝΙ

Τι παίρνει μαζί του ένας δημοσιογράφος όταν, μετά από είκοσι ένα χρόνια αδιάλειπτης εργασίας, έρχεται η ώρα να αφήσει τη δουλειά του; Μια μεγάλη πίκρα, λένε πολλοί, ένα βαθύ αίσθημα απορραφισμού, λένε ακόμη περισσότεροι. Από τι αλήθεια; Μα από το «επάγγελμα», που αν παρυσυρθείς και το αφήσεις να σου πάρει τον αέρα, σου παίρνει μαζί και την ταυτότητα και τότε δεν σε σώζει τίποτα.

Η συγγραφέας του παρόντος βιβλίου δεν είναι τέτοια περίπτωση. Την φαντάζομαι να κατεβαίνει τα σκαλάκια στα γραφεία της Σωκράτους κι αργότερα να καλεί τον ανελκυστήρα στο κτίριο του Νέου Φαλήρου, και να αποχωρεί ανάλαφρη και σβέλτη, με μόνον το τσαντάκι της να την βαρραίνει. Και όμως, πρόκειται για μια πολύ προνοητική και οργανωμένη γυναίκα, που τα έχει όλα τακτοποιημένα από νωρίς. Από την εποχή που ο δημοσιογράφος κρατάει ακόμα τον κόσμο στα χέρια του ή νομίζει πως... Γι' αυτό ίσως να κρατούσε τόσα ντοσιέ, τόσα αρχεία καθημερινής αγωνίας και κυνηγητού η Όλγα Σελλά. Γιατί μάλλον είχε αρχίσει από τότε να γράφει το μετα-ρεπορτάζ της, να αναστοχάζεται πάνω στη βράση της επικαιρότητας και να διηγείται μέσα της μια ιστορία που καλά καλά δεν είχε αρχίσει ακόμα, όπως τη στιγμή που από διορθώτρια και part time συντάκτρια της *Καθημερινής*, χρίζεται αυτομάτως δη-

μοσιογράφος του πολιτιστικού χάρη σε μια ατυχία και μια τύχη. Η άτυχη ήταν η αείμνηστη Αλίκη Βουγιουκλάκη, που πέθανε πριν από την ώρα της, και η τύχη ήταν όλη με το μέρος της Όλγας Σελλά, που ένα διεισδυτικό της σχόλιο από το ρεπορτάζ της κηδείας, έκανε τον τότε διευθυντή της Στάμο Ζούλα να σταματήσει, να ξανακοιτάξει το χειρόγραφο της πιτσιρίκας και να πει, «ωπ, τι έχουμε εδώ;».

Έτσι το φαντάζομαι κι έτσι πρέπει να γίνεται κάθε φορά που ένας μπαφιασμένος διευθυντής εντοπίζει ταλέντο ανάμεσα στους πιτσιρικάδες της εφημερίδας του. Τους άορατους, είναι αλήθεια, πιτσιρικάδες που συχνά πυκνά πέφτουν θύματα της αυθαιρεσίας ή της μεροληψίας ή —γιατί να το κρύψωμεν άλλωστε;— της ανεπάρκειας κάποιων αρχισυντακτών. Ας είναι ελαφριά η σιωπή που έπεσε πάνω στους κόπους τόσων παιδιών.

Η Όλγα Σελλά όμως είναι ήδη καθάλα στο όνειρό της, αλλά δεν τριποδίζει αμέριμνα, όπως θα μάθετε διαβάζοντας αυτό το βιβλίο. Το πρώτο στο οποίο εξασκείται είναι να πηδάει εμπόδια αλλά και να κοντοστέκεται για να μάθει από σημαντικούς προϊσταμένους. Μακάρι να είχαν κι άλλοι τέτοια καλά συναπαντήματα στην επαγγελματική τους διαδρομή. Τους μνημονεύει όλους αυτούς τους ανθρώπους, τους ευχαριστεί διακριτικά και μας αφήνει να δούμε τί ακριβώς αποκόμισε από τον καθένα, γιατί τα δώρα είναι για να μοιράζονται επειδή η δημοσιογραφία, όσο ανταγωνιστική κι αν είναι σαν επάγγελμα, άλλο τόσο είναι και δοτική, εάν και εφόσον το «κατάστημα» έχει αρχές. Και η *Καθημερινή*, ήθελε δεν ήθελε, είχε αρχές, επειδή της το υπαγόρευε η ιστορία της και οι τοτεμικές μορφές που την ίδρυσαν. Ποτέ δεν ξεφεύγεις από την επήρεια

τους, δουλεύουν ερήμην, καμιά φορά μάλιστα και κόντρα.

Η ιστορία μας όμως δεν είναι μόνον γεμάτη από «ευχαριστώ» και «παρακαλώ», παρά τα όσα διατείνεται ο πολιτισμός για τον εαυτό του. Κρατικοδίαιτος επί το πλείστον στην Ελλάδα, ο χώρος του πολιτισμού στραβοκοιτάζει συχνά προς την πολιτική, τρέφεται και κατατρύγεται απ' αυτήν, και ο καημένος ο ρεπόρτερ αναστενάζει μέχρι να βρει την ισορροπία ανάμεσα στο γεγονός, τα παρασκήνιά του, τις φανερές και τις κρυφές προθέσεις. Έχει πάρα πολλά να μας πει η συγγραφέας επ' αυτού κι ας ισχυρίζεται με τον τίτλο της ότι το μόνο πρόβλημα είναι *Πόσες λέξεις;*.

Η αλήθεια είναι πως αρκεί μια και μόνη λεξούλα για να πέσεις στα τάρταρα, στη δυσμένεια, ακόμα και στην ανεργία. Θα τα δούμε όλα αυτά στη συνέχεια, γιατί το ανά χείρας βιβλίο δεν είναι καταγραφή κι αναστοχασμός μόνον, ούτε βέβαια επίτομη ιστορία του πολιτιστικού ρεπορτάζ ή εγχειρίδιο εφαρμοσμένης δημοσιογραφίας. Στα δικά μου μάτια είναι ένα θρίλερ για γερά νεύρα, που μόνον ο καλός ρεπόρτερ, που είναι ταυτόχρονα και δεινός γραφιάς, έχει τα φόντα να το φέρει βόλτα και να επιδιώσει. Κακή λέξη διάλεξα. Δεν μιλάς για «επιδίωση» σε μια εποχή που η έντυπη ενημέρωση δοκιμάζεται τόσο σκληρά, γιατί αυτομάτως χρεώνεται και την απάντηση στο αμείλικτο ερώτημα: «Θα ζήσει γιατρέ μου ή...». Υπάρχουν πολλές απαντήσεις επ' αυτού μέσα στο βιβλίο κι ας μη διατυπώνεται η ερώτηση τόσο βάνουσα όπως διατυπώνεται εδώ. Η συγγραφέας μαζί με την ιστορία ξέρει και τα «γιατρικά». Τα αφήνει να διαφανούν περιγράφοντας το σλάλομ ανάμεσα σε γεγονότα, κέντρα ισχύος, θύλακες συμφερόντων, φυτώρια ελπίδας, αρτεσιανά χαρισμάτων, άνθη του κακού και καρ-

πούς του πνευματικού μόχθου, αλλά και το μεροδούλι μεροφάι του ρεπορτάζ, το κρυφό σχολειό εκείνου που θα μάθει επειδή έχει ταλέντο ή θα ξυπνήσει το ταλέντο του επειδή μόχθησε. Αλλιώς δεν γίνεται, ή μάλλον δεν γινόταν.

Και ο αναγνώστης, κύριε; Ο έτερος Καππαδόκης της ίδιας ιστορίας, που στην ουσία είναι η ιστορία και το μέλλον της Δημοκρατίας; Τι προσδοκά άραγε από τον συντάκτη πολιτιστικού, τι θέλει να πληροφορηθεί απ' αυτόν και κυρίως με «ποιες λέξεις;».

Διαβάζοντας τις αναφορές από τα κλασέρ είκοσι ενός χρόνων δημοσιογραφίας, μελαγχόλησα λιγάκι. Θα ήθελα να δω ξανά όλον αυτόν τον κόσμο που πήγαινε για δουλειά σχεδόν χορεύοντας κι ας ήταν και πάνω στα κάρβουνα! (Χορός είναι κι αυτός, πολλοί αναστενάρηδες λένε πως προσφέρει έκσταση). Μια δουλειά ντελιριακή, που όμως πάταγε στην τετράγωνη λογική και στην ευθύνη. Αυτό νομίζω ότι εξιστορεί η συγγραφέας, με τον τρόπο της *Καθημερινής*, που όσο δύσκολο είναι να τον περιγράψεις, άλλο τόσο εύκολο είναι να τον μυριστείς και να τον απολαύσεις.

Στον ευφύεστατο τίτλο *Πόσες λέξεις;* που συμπυκνώνει τη ρουτίνα του συντάκτη θα ήθελα να προσθέσω και το «Σας διαβάζουμε!» που λένε συχνά οι αναγνώστες στους δημοσιογράφους, χωρίς πολλές φορές να το εννοούν, αλλά και πάλι. Ας το εκλάβουμε σαν μια υπόσχεση, σαν μια εκκρεμότητα ή σαν μια μικρή υποκρισία μεταξύ των δυο συμβαλλομένων μερών, με τον τρόπο που ο Μπωντλαίρ έριξε όλη την ευθύνη στον αναγνώστη, για να αφυπνίσει νομίζω τον ποιητή.

Ρούλα Γεωργακοπούλου

Μάιος 2020

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΕΝΟΣ ΜΕΤΑ-ΡΕΠΟΡΤΑΖ

Γεμίζουν ένα ολόκληρο ράφι της βιβλιοθήκης μου — μιας παλιάς μαύρης *Neoset*, με ψηλά και βαθιά ράφια. Τριάντα έξι κλασέρ σε διάφορα χρώματα, από εκείνα με τα λεπτά πλαστικά εξώφυλλα και με τα διάφανα φύλλα, ότι πρέπει για αρχειοθέτηση. Σ' αυτές τις διάφανες σελίδες τακτοποιούσα ευλαδικά και ψυχαναγκαστικά, από το 1995 ως το 2016, κομμάτια ματαιοδοξίας και αυταρέσκειας (ας το παραδεχτώ), αλλά και στιγμές, μεγαλύτερες και μικρότερες, του πολιτιστικού ρεπορτάζ αυτού του τόπου, —στιγμές πάθους, απόλαυσης, αγωνίας, αγγαρείας, ανάτασης και θαυμασμού, αποτυπώματα της πολιτιστικής διαδρομής της Αθήνας ή της περιφέρειας—, που αναμφίβολα συνδέονται με πρόσωπα (θεσμικά και μη), με δημιουργούς που θέλησαν κάτι να πουν ή άλλους που θέλησαν απλώς να κάνουν θόρυβο.

Είναι τα έντυπα δημοσιογραφικά μου κείμενα, που μέτρησαν συνολικά είκοσι ένα χρόνια ζωής. Τα περισσότερα από αυτά στις πολιτιστικές σελίδες της *Καθημερινής*, της *ημερήσιας* και της *κυριακάτικης*. Μερικά στο *Διαβάζω*, στον *Πολίτη* και στο *Αντί*, κείμενα μιας εποχής που τα περιοδικά σήμαιναν συλλογικότητα, όραμα, παρέες, δημιουργική αλληλεπίδραση — κάτι σαν σχολείο, δηλαδή: μιας εποχής που την έζησα στη δύση της, πρόλαβα όμως να πάρω

κάποιο μερτικό από την προίκα της. Κάποια άλλα κείμενα, λιγότερα, σε άλλα έντυπα, αφού στα χρόνια της ευμάρειας και των πολλαπλών απασχολήσεων ήταν ανοιχτές πολλές πόρτες, ακόμα και για τους λιγότερο αναγνωρίσιμους δημοσιογράφους. Και επίσης κείμενα, σε νεότερα εγχειρήματα συλλογικών και περιοδικών προσπαθειών, (π.χ. *The Books' Journal*), που αναζήτησαν τη θέση τους και το βηματισμό τους στο χώρο του πολιτισμού, του διαλόγου και της παρέμβασης.

Όλα τα κείμενα είναι αρχειοθετημένα κατά τη χρονολογική σειρά της δημοσίευσής τους και κάθε κλασέρ έχει απέξω μια αυτοκόλλητη ετικέτα, όπου αναγράφεται άτσαλα ο αύξων αριθμός του και η χρονική περίοδος των θεμάτων που φιλοξενεί: Από ... — έως ...

Αυτό το βιβλίο δεν είναι αναδημοσίευση, δεν είναι καν συρραφή των δημοσιευμένων άρθρων, οργανωμένων, έστω, σε θεματικές ενότητες. Δε νομίζω ότι όλα τα δημοσιογραφικά κείμενα μπορούν να διεκδικήσουν κάποια διάρκεια στο χρόνο. Γεννιούνται και πεθαίνουν μαζί με το συμβάν που τα προκάλεσε αφήνοντας ένα εφήμερο ίχνος σε μια μισοκιτρινισμένη σελίδα. Οι λόγοι όμως που τα γέννησαν, τα πρόσωπα που έγιναν αφορμή για τη δημιουργία τους, οι συμπεριφορές των ανθρώπων, η στάση τους στο δημόσιο βίο, ο δημόσιος βίος σ' αυτά τα είκοσι ένα χρόνια, όλα αυτά, δηλαδή, που έγιναν αφορμή γι' αυτά τα κείμενα, ίσως έχουν να μας πουν πολλά. Όχι μόνο για τη δημοσιογραφία και το πώς αυτή άλλαζε σιγά σιγά ανά δεκαετία, αλλά για την πολιτεία, την πολιτική, την αισθητική των καλλιτεχνών και του κοινού, για τη διαδρομή της αγοράς του πολιτισμού, για τον τρόπο που γράφαμε και γράφουμε. Θα επιχειρήσω, με βα-

σικό υλικό εκείνα τα εφήμερα κείμενα, μ' έναν τρόπο διαφορετικό και προφανώς από άλλη γωνία κι από διαφορετική οπτική, να αφηγηθώ στιγμές από τη διαδρομή αυτού του τόπου σε μια περίοδο πυκνή σε γεγονότα και συμπεριφορές—δημόσιες, ιδιωτικές, επαγγελματικές—, από τα μέσα της δεκαετίας του '90 ως τα μέσα της δεύτερης δεκαετίας του 21ου αιώνα.

Γεγονότα στενά του πολιτιστικού χώρου και άλλα του ευρύτερου δημόσιου, που επηρέασαν τα κείμενά μας, τη θεματολογία μας, ακόμα και τη γραφή μας. Παρόντα σ' αυτές τις σελίδες θα είναι ασφαλώς τα δημοσιογραφικά γεγονότα όπως τα βίωσα, φυσικά και τα πρόσωπα (οι δημοσιογράφοι, οι καλλιτέχνες, οι επιχειρηματίες του πολιτισμού), οπωσδήποτε οι θεσμοί, αλλά και κάποιες λεπτομέρειες όπως τις θυμάμαι, που δεν εντάχθηκαν ποτέ στα κείμενα του ρεπορτάζ, αναδύονται όμως ολοζώντανες καθώς τα ξαναδιαβάζω. Αλήθεια, δεν μπορούσα να φανταστώ πόσο έντονα και ανεξίτηλα έχουν εγγραφεί στις αναμνήσεις μου.

Η δουλειά μου, όλο αυτό το διάστημα, ήταν να αφηγούμαι και να περιγράψω. Όσα έβλεπα και παρατηρούσα γύρω μου, όσα διαπίστωνα, όσα έλεγαν οι άλλοι, όσα γίνονταν. Κι ίσως αυτό το εγχείρημα να μην είχε ποτέ πραγματοποιηθεί αν δεν υπήρχε ο κατάλληλος «μυιευτήρας», που αναγνωρίζω στο πρόσωπο του Νίκου Βατόπουλου, συναδέλφου, προϊστάμενου για ένα διάστημα και διαρκούς συνοδοιπόρου όλα αυτά τα χρόνια στο πολιτιστικό τμήμα της *Καθημερινής*. Είχε τον τρόπο να πατήσει το κατάλληλο «κουμπί», την κατάλληλη στιγμή, όταν ολοκληρώθηκε αυτή η διαδρομή, όταν συνταξιοδοτήθηκα. Και τον ευχαριστώ απεριόριστα γι' αυτή την πρώτη, καθοριστική ώθηση.

Οι λέξεις πάντα ήταν και είναι το εργαλείο μου, το πρωταρχικό! Κι επειδή η μεγάλη αγωνία των δημοσιογράφων του έντυπου Τύπου ήταν και είναι ο αριθμός των λέξεων στο κείμενο που καλούνταν να παραδώσουν (αρκετές φορές αυτό και μόνο ήταν η αιτία μεγάλων καδγάδων και πικρών απογοητεύσεων), ο τίτλος αυτού του βιβλίου δεν θα μπορούσε παρά να παραπέμπει σ' αυτό το μοναδικό εργαλείο, σ' αυτή τη διαρκή αγωνία: «Πόσες λέξεις;». Ήταν η πρώτη ερώτηση προς τον αρχισυντάκτη και ο μπούσουλας του συντάκτη ύλης στον σχεδιασμό της σελίδας.

Το στοίχημά μου σ' αυτό το νέο, διαφορετικό κείμενο, είναι η δημιουργία ενός «μετα-ρεπορτάζ» από τα ήδη καμωμένα, τα ήδη δημοσιευμένα κείμενα. Είτε πρόκειται για συνεντεύξεις, είτε για σχολιαστικά κείμενα, είτε για απλά ρεπορτάζ. Μια νέα αφήγηση, σημερινή, με πρωταρχικό υλικό τις παλιές αφηγήσεις και με βασικό συμπαραστάτη τη μνήμη. Και όχι μόνο για να ξαναθυμηθώ όσα έγιναν κι όσους ενεπλάκησαν μ' αυτά που έγιναν. Αλλά και γιατί ελπίζω —εύχομαι οπωσδήποτε— μέσα από έναν νέο καμβά και με υλικό την πολιτιστική επικαιρότητα εκείνης της εποχής —που δεν είναι δα και τόσο μακρινή— να ξαναδώ, να ξαναδούμε, να θυμηθούμε, μήπως και κατανοήσουμε καλύτερα τα χρόνια που ακολούθησαν. Γιατί πολλά έχουν αλλάξει στο μεταξύ. Παντού.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

«Ἑλλάδος φθόγγον χέοντα...»

Κλασέρ 1 και 2
Απρίλιος 1995 – Ιούνιος 1996

Είχα χρόνια να ξεφυλλίσω τα πρώτα κλασέρ μου. Τα ξεφυλλίσα κάμποσες φορές το τελευταίο διάστημα, για τις ανάγκες αυτών των σελίδων. Εντυπωσιάστηκα που τόσα χρόνια μετά το τυπογραφικό χαρτί δεν έχει κιτρινίσει. Όπως εντυπωσιάζομαι και από την διαφορετική όψη των εφημερίδων ημερήσιας κυκλοφορίας, μόλις είκοσι τρία χρόνια πριν. Από το στήσιμο των θεμάτων, εκεί στα μέσα της δεκαετίας του '90, από τη διαφορετική σελιδοποίηση, από τις διαφορετικές γραμματοσειρές. Τότε το κείμενο νικούσε κατά κράτος τις φωτογραφίες. Στα ολοσέλιδα κυριακάτικα θέματα υπήρχε μία μόνο φωτογραφία, ούτε καν «δική μας» (από φωτογράφιση αποκλειστικά για την εφημερίδα «μας» δηλαδή). Συχνότατα ήταν ασπρόμαυρες, αφού συχνότατα ήταν φωτογραφίες αρχείου. Το ζήτημα και το ζητούμενο ήταν το «ψαχνό», το κείμενο, η αφήγηση, οι λέξεις, η επιχειρηματολογία, η δομή και το ξεδίπλωμα της σκέψης. Λίγα —πολύ λίγα— χρόνια αργότερα, όλα θα άλλαζαν: πρώτα βεβαιωνόμασταν ότι είχαμε το φωτογραφικό υλικό και μετά προτείναμε το θέμα.

Πολιτιστικές σελίδες *Καθημερινής*, 26 Απριλίου 1995, κλασέρ 1: Το πρώτο μου κείμενο, η πρώτη ενυπόγραφη δημοσίευση —μια συνέντευξη με τον Κύπριο ποιητή Κυριάκο

Χαραλαμπίδη, για την καινούργια, τότε, ποιητική του συλλογή *Μεθιστορία* (εκδόσεις Άγρα) — είχε τίτλο «Η αιμάτινη γραμμή της Κύπρου και οι λέξεις». Είχα δοκιμάσει στο μεταξύ και σε ανυπόγραφα μονόστηλα της σελίδας, πασχίζοντας να εκπαιδευτώ, αλλά αυτό ήταν το πρώτο ενυπόγραφο κείμενό μου. Και κορυφή σελίδας μάλιστα!

Κατά έναν τρόπο ακολούθησα κι εγώ την οικογενειακή παράδοση στον χώρο του Τύπου, σε συναφές ωστόσο παρακλάδι. Ο πατέρας μου ήταν για χρόνια τυπογράφος σε ημερήσιες εφημερίδες· τα δικά μου πρώτα βήματα στον Τύπο έγιναν στον χώρο της διόρθωσης των ημερήσιων εφημερίδων. Την ίδια διαδρομή ακολούθησε και η αδελφή μου. Πριν προσληφθώ στην *Καθημερινή*, είχα περάσει από τα τμήματα διόρθωσης της *Αυγής*, της *Ελευθεροτυπίας*, της *Μεσημβρινής*, του *Έθνους*, της *Πρώτης* — στις αντικαταστάσεις των μόνιμων διορθωτών, συνηθισμένο φαινόμενο τότε. Μέσα στις εφημερίδες λοιπόν, αλλά πίσω από τα «φώτα» — οπότε η αίσθηση της ενυπόγραφης συμμετοχής μου στο τελικό προϊόν που λέγεται εφημερίδα ήταν κάτι εντελώς καινούργιο και διαφορετικό.

Τα συναισθήματα; Καμάρι (φυσικά), συστολή (ένιωθα άβολα με αυτή την ξαφνική προβολή), αγωνία και ανασφάλεια (για τη συνέχεια), όλα ανακατεμένα. Η δημόσια διαδρομή —και έκθεση— μόλις ξεκινούσε.

Μια διαδρομή που άρχισε, προέκυψε μάλλον, χάρη στη δική μου αφελή θρασύτητα και στη γενναιοδωρία του τότε και για πολλά χρόνια διευθυντή της «Κ», Αντώνη Καρκαγιάννη, μιας ξεχωριστής προσωπικότητας που άφησε οπωσδήποτε το στίγμα της στην ιστορία της εφημερίδας και στην πορεία αρκετών από εμάς. Στον Αντώνη Καρκα-

γιάννη με είχε συστήσει ο «πρύτανης των διορθωτών» —το ήξερε ότι είχε αυτόν τον τίτλο και κρυφοκαμάρωνε νομίζω— ο αγαπημένος και αξέχαστος Στέφανος Στεφάνου. Από τον Νοέμβριο του 1990 εγκαταστάθηκα στο τμήμα διόρθωσης της *Καθημερινής*. Τον Φεβρουάριο του 1991 μπήκα στο μισθολόγιο. Δεν αργούσαν τότε αυτές οι διαδικασίες, σε αντίθεση με τις σημερινές, επί το πλείστον αβέβαιες, συνθήκες εργασίας στον χώρο του Τύπου.

Δύσκολη δουλειά η διόρθωση, απαιτητική, ουσιαστική και συνήθως παραγνωρισμένη. Χρειάζεται ταχύτητα, σφαιρική ενημέρωση σε πολλούς τομείς —γιατί τα πραγματολογικά, τα συντακτικά και τα νοηματικά λάθη ήταν ο μεγάλος βραχνάς και το μεγάλο άγχος, όχι τα ορθογραφικά— και μεγάλη υπομονή. Δεν ήταν όλοι οι δημοσιογράφοι δεκτικοί στις υποδείξεις μας —κυρίως σ' εκείνες που είχαν χροιά επιμέλειας κειμένου—, δεν ήταν όλα τα κείμενα ενδιαφέροντα ή καλογραμμένα. Οι μικρές «μάχες» για το ποιος θα διορθώσει τα ενδιαφέροντα κείμενα δεν ήταν σπάνιες, ενώ το κύριο άρθρο διορθωνόταν πάντα κατ' αντιπαραβολή (έναν κρατούσε το χειρόγραφο κι ο άλλος διάβαζε μεγαλοφώνως και διόρθωνε). Μια δουλειά επίπονη και υπεύθυνη, που όμως γρήγορα μ' έκανε να νιώσω καθήλωση, αδιέξοδο, κορεσμό.

Έτσι, μερικά χρόνια αργότερα, το 1995, κάποιον μεσημέρι, χτύπησα την πόρτα του γραφείου του Αντώνη Καρκαγιάννη, που ήταν πάντα ανοιχτή, και του είπα πως ήθελα να κάνω κάτι άλλο στην εφημερίδα. Να γράψω. Μια καλή φίλη με είχε συμβουλευσει από πριν να αναφερθώ σε συγκεκριμένο ρεπορτάζ. Κι επειδή βιβλία διάβαζα, θέατρο έβλεπα, μουσική άκουγα, θεώρησα ότι το πολιτιστικό τμήμα ήταν, αυτοδικαίως, πιο οικείο. «Δοκίμασε. Γράψε

κάτι και φέρ' το μου», μου απάντησε. Προφανώς το ήθελα πάρα πολύ, γιατί τότε δεν ήταν καθόλου απλό για μένα να στρωθώ να γράψω ένα κείμενο. Η τελευταία φορά που έγραψα κάτι δικό μου πρέπει να ήταν τότε που έδωσα εξετάσεις στο μάθημα της Έκθεσης στις Πανελλήνιες. Δεν θυμάμαι καθόλου το θέμα εκείνου του δοκιμαστικού κειμένου, πάντως το έγραψα και το παρέδωσα. Ούτε ξέρω, ούτε τον ρώτησα ποτέ —δεν τολμούσα— τι διέκρινε σ' εκείνο το κειμενάκι. Πάντως κάπως έτσι ξεκίνησαν όλα.

Αρκετά χρόνια αργότερα συνειδητοποίησα ότι ο Αντώνης Καρκαγιάννης δεν μου έκανε χάρη, ούτε ο τρόπος που με αντιμετώπισε υποδήλωνε κάποια εύνοια προς το πρόσωπό μου. Στην πορεία είχα την ευκαιρία να αντιληφθώ ότι ήταν ένα δείγμα από τη στάση ζωής μιας συγκεκριμένης γενιάς ανθρώπων, που διεκδίκησαν με πείσμα, πάθος και μεγάλο τίμημα ευκαιρίες για τη δική τους ζωή και είχαν τη μεγαλοσύνη να δίνουν χώρο και ευκαιρίες και στους άλλους.

Έφτανα στην εφημερίδα —στην οδό Σωκράτους 57, την ιστορική στέγη της *Καθημερινής*, με την τοιχογραφία του Παναγιώτη Τέτση στην είσοδο— κατά τις δώδεκα το μεσημέρι. Βοηθούσα στη διαδικασία παραγωγής των θεμάτων στο πολιτιστικό και στις έξι ή επτά το απόγευμα ανέβαινα έναν όροφο και πήγαινα στη διόρθωση, απ' όπου έφευγα το νωρίτερο στις έντεκα το βράδυ και αρκετά συχνά μετά τα μεσάνυχτα. Σε κάποιο διάλειμμα κάποιος θα πεταγόταν να πάρει λουκουμάδες από τον *Κτιστάκη*, στη Σωκράτους 59.

Η περιοχή της Ομόνοιας, τη δεκαετία του '90, έμοιαζε πολύ με την *Ομόνοια* του Γιώργου Ιωάννου. Ποτέ δεν είχα, δεν είχαμε, νιώσει ανασφάλεια ή φόβο βγαίνοντας από την

εφημερίδα, όποια ώρα και να ήταν. Όταν η Ομόνοια και η Αθήνα άρχισαν ν' αλλάζουν, η εφημερίδα μετακόμισε στο Φάληρο — το 2001.

Τα δύο πρώτα κλασέρ περιέχουν σχεδόν αποκλειστικά κείμενα που αφορούν πολιτιστικές δραστηριότητες της Κύπρου. Για χρόνια μετά, με ρωτούσαν αν είμαι Κύπρια... Όχι. Κερκυραία είμαι. Αλλά ακολούθησα κι εδώ έναν άγραφο νόμο, που έχει πλέον ατονήσει, αν δεν έχει ολοκληρωτικά καταργηθεί. Ότι οι συντάκτες σ' ένα μέσον —εφημερίδα, ραδιόφωνο, περιοδικό, τηλεόραση— είχαν τον «τομέα» τους (μουσική, βιβλίο, θέατρο, κινηματογράφο, εικαστικά, κ.λπ.). Και πάλι, καλοί φίλοι μου είχαν δώσει από την αρχή μια σοφή συμβουλή: «Μην μπεις σε χωράφια άλλων». Έτσι κι εγώ επινόησα, θα έλεγα, έναν τομέα και τον υπηρέτησα πιστά για καιρό, εκμεταλλευόμενη μια αλυσίδα ευτυχών συμπτώσεων. Η παλιά μου φίλη Κατερίνα Στεφάνου είχε εγκατασταθεί μόνιμα στην Κύπρο κι έτσι είχα το κίνητρο, την ευκαιρία και τη δυνατότητα να ταξιδεύω συχνά στο νησί και να συναντώ πολλούς και ενδιαφέροντες ανθρώπους εκεί. Το ευχάριστο ήταν ότι βρήκα και φιλόξενο χώρο στην εφημερίδα γι' αυτή την «ειδικότητα». Τόσο ο Αντώνης Καρκαγιάννης, όσο και ο διευθυντής σύνταξης, τότε, της «Κ», ο πρόωρα χαμένος Βησσαρίων Σταύρακας, —ο αρχισυντάκτης που όλοι οι δημοσιογράφοι θα ήθελαν να έχουν, άνθρωπος αθόρυβος αλλά ουσιαστικά αποτελεσματικός, που ποτέ δεν κατσάδιαζε, δεν υποτιμούσε, με πολύ περισσότερες γνώσεις και βαθύτερη καλλιέργεια απ' όσο άφηνε να διαφανεί— είχαν και ευαισθησία και γνώση και έγνοια για τα νέα από την Κύπρο.

Στα πολλά ταξίδια μου στο νησί γνώρισα τους σύγχρονους δημιουργούς, που τότε αντλούσαν το υλικό τους, σχεδόν αποκλειστικά, από τις οδυνηρές μνήμες και εμπειρίες της εισβολής, αλλά ήρθα σε επαφή και με τις παλαιότερες γενιές καλλιτεχνών, εκείνες που μας είχαν συστήσει, πολλά χρόνια πριν, ο Γιώργος Σεφέρης και ο Γ. Π. Σαββίδης. Η «απόσταση» της πολιτιστικής δημιουργίας και παραγωγής μεταξύ Κύπρου και Ελλάδας εξακολουθούσε να είναι μεγάλη και εκείνοι οι άνθρωποι (Κυριάκος Χαραλαμπίδης, Ανδρέας Παστελλάς, Νίκη Μαραγκού, Έβη Μελεάγρου, Λεύκιος Ζαφειρίου, Φοίβος Σταυρίδης, Θεοδόσης Νικολάου, Χαμπής Τσαγγάρης, Γλαύκος Κουμίδης και πολλοί άλλοι) διψούσαν να μοιραστούν τις σκέψεις τους και το έργο τους μ' ένα μεγαλύτερο κοινό. Οι πόρτες των σπιτιών τους ήταν ορθάνοιχτες. Η φιλοξενία τους, μοναδική. Όπως εκείνη στον Αγίο Δομέτιο, στο σπίτι του ποιητή Κώστα Μόντη, τον Σεπτέμβριο του 1995: *«Ένα λευκωσιάτικο δειλινό του Σεπτέμβρη μοιραστήκαμε με τον Κώστα Μόντη μερικές σημερινές του στιγμές, στην ήσυχη μονοκατοικία του Αγ. Δομέτιου. Εκεί ο ποιητής δέχεται και χαιρέται τους φίλους του παρέα με την κυρία Έρση, την σύντροφο της ζωής του (για χάρη της έγραφα την Δροσούλα, γιατί έρση σημαίνει δροσοσταλίδα)· σχολιάζει την επικαιρότητα· κατεβαίνει τα πέντε σκαλάκια της βεράντας για ν' αντιχαιρετήσει τους γείτονες που περνούν· χαιρέται το παιχνίδι των λέξεων με συμπαίχτες τους τρεις γιους του — τον Θεόδουλο, τον Μάριο, τον Λέλλο· παδιάζεται όταν μιλά για το Κυπριακό, αλλά και για τις περισπωμένες και τις δασείες· μαλώνει τον Άργο και την Λίντα — τα σκυλιά του— όταν μπερδεύονται στα πόδια του· φροντίζει για το*

τρατάρισμα των επισκεπτών. Και όταν νιώσει περισσότερο εξοικειωμένος απαγγέλλει, μιλάει για το ξεκίνημά του και τις δεκάδες δουλειές που έκανε όλα αυτά τα χρόνια». (*Η Καθημερινή*, 22/10/1995).

Στην Κύπρο ήταν και το πρώτο μου δημοσιογραφικό ταξίδι, τον Μάρτιο του 1996, για το οποίο χρειάστηκε να πάρω άδεια από την οργανική μου θέση, στη διόρθωση. Το Β' Συμπόσιο Σεφέρη, στην Αγία Νάπα της Κύπρου. Εκεί γνώρισα πολλούς, νεοελληνιστές, φιλολόγους, λογοτέχνες με τους οποίους ανταμώθηκα πολλές φορές τα επόμενα χρόνια στο ρεπορτάζ βιβλίου: Δημήτρης Μαρωνίτης, Γιώργης Γιατρομανωλάκης, Μαριλίζα Μητσού, Δημήτρης Δασκαλόπουλος, Μιχάλης Πιερρής, Μίμης Σουλιάτης, Ναταλία Δεληγιαννάκη, Γιώργος Γεωργής. Απολύτως καινούργια διαδικασία για μένα: το άγχος, το δέος —έντονο σ' εκείνη τη φάση, αργότερα μετριάστηκε, αλλά ποτέ δεν υποχώρησε— και ο ενθουσιασμός ανακατεύονταν διαρκώς. Κι ένα πρωινό, εκεί που ο Δημήτρης Μαρωνίτης μας έδειχνε τη «γέρινη συκομουριά» του Γιώργου Σεφέρη, ήρθε η είδηση από την Αθήνα: πέθανε ο Οδυσσέας Ελύτης. Βρισκόμασταν σ' ένα συμπόσιο αφιερωμένο στη μνήμη του Γιώργου Σεφέρη και στη διάρκεια του αποχαιρετήσαμε τον Οδυσσέα Ελύτη. Θυμάμαι ότι η συνάδελφος από *Τα Νέα*, Μικέλα Χαρτουλάρη, επέστρεψε την ίδια μέρα στην Ελλάδα. Εγώ τότε δεν είχα αυτές τις αρμοδιότητες, δεν ήμουν καν οργανικό μέλος του πολιτιστικού τμήματος. Όμως, κι αυτό το θυμάμαι πολύ έντονα, είχα ευχηθεί να έρθει μια στιγμή που όλο αυτό να είναι η κύρια δουλειά μου, κι ας χρειαζόταν να φύγω από οπουδήποτε.

Με ραιή περιοδικότητα δημοσιεύονταν τα θέματά μου

στην αρχή. Άβολη περίοδος, μετέωρη. Θα μου έλεγαν να γράψω ξανά; Τους άρεσε η δουλειά μου; Με χρειάζονταν; Μετέωρη ήταν και η διάθεσή μου. Ήθελα να ανήκω στο πολιτιστικό, αλλά έπρεπε να δουλεύω στην κανονική μου δουλειά, τη διόρθωση. Όλα μου έφταιγαν στη διόρθωση, όλα μου άρεσαν στο πολιτιστικό. Καινούργιος έρωτας. . .

Τα πρώτα κλασέρ όμως έχουν αποκόμματα και από κυπριακές εφημερίδες, αφού αρκετά από τα κείμενά μου αναδημοσιεύονταν στον κυπριακό Τύπο, τον οποίο φρόντιζε να παρακολουθεί η Κατερίνα Στεφάνου και να τον αποδελτιώνει. Στο μεταξύ, συνέχισα να εκπαιδεύομαι στα μονόστηλα — βασικό και αναγκαίο στάδιο. Μαθαίνεις την οικονομία της διατύπωσης στο μονόστηλο, χωρίς να παραλείπεις τα ουσιαστικά.

Μετά τα πρώτα δημοσιογραφικά «μπουσουλήματα», που μου γνώρισαν ανθρώπους και δημιουργούς από την Κύπρο (μια «ειδικότητα» που ξεκίνησε εξ ανάγκης, αλλά έγινε γρήγορα σκευή και κέρδος από όσα και όσους συνάντησα), άρχισα να. . . κοιτάζω κι αλλού. Με προσεκτικά βήματα πάντα. Όπως τα παιδιά που μαθαίνουν να περπατούν. Ελεύθερα θέματα, αδέσποτα. Πιο επίσημα θα μπορούσα να το πω «ελεύθερο πολιτιστικό».

Κι όπως όσοι πρωτοπερπατούν κατευθύνονται σε γνώριμες αγκαλιές, έτσι και τα πρώτα μη κυπριακά θέματα μου, είχαν να κάνουν μ' αυτά που γνώριζα καλύτερα: ένα βιβλίο για την Κέρκυρα, ένα ρεπορτάζ για ένα ξεχωριστό κερκυραϊκό βιβλιοπωλείο, τον «Πλου», αλλά και ένα κείμενο για τον αρχιτέκτονα και πολεοδόμο Γρηγόρη Διαμαντόπουλο, έναν φωτισμένο άνθρωπο, που έχει αφήσει τα πολεοδομικά του ίχνη σε πολλές πόλεις της Ελλάδας. Δεν τον ανακά-

λυψα ξαφνικά. Πριν ξεκινήσω τη διαδρομή μου στο χώρο του Τύπου, είχα δουλέψει ως γραμματέας στο αρχιτεκτονικό του γραφείο, ένα καταπληκτικό τριώροφο νεοκλασικό, στην οδό Χερσώνος, στις παρυφές του Λυκαβηττού. Ένα μικρό εργοβιογραφικό πορτρέτο του είχα κάνει, αν και θα ήθελα να του αφιερώσω πολύ περισσότερο χώρο. Το άξιζε. Γιατί ήταν από εκείνη τη σπάνια πάστα των ανθρώπων που είχαν αξίες και πάθος για να τις υλοποιήσουν. Είχε όραμα για την ποιότητα ζωής στις σύγχρονες πόλεις, ιδέες, μαχητικότητα, αυταπάρνηση σε ό,τι αναλάμβανε, όπως και έμπνευση, εμμονές, πείσμα.